

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

української культури, сприяє самоідентичності особистості, призводить до формування її національно-патріотичної свідомості.

Основним показником відпочинкового туризму є зміцнення психічного і фізичного здоров'я людини. Міський туризм не забезпечує цілковитої релаксації особистості оскільки людина продовжує перебувати в урбанізованому середовищі звичних повсякденних стресів і пришвидшеного, т. зв. міського, ритму життя. Натомість сільський зелений туризм надає можливість повного психічного і фізичного відновлення та зняття напруги, що виникає в індустріальному середовищі. Активний відпочинок, спілкування з природою і простими гостинними людьми значно підвищують життєта працездатність міського мешканця.

Висновки. Перспективною є конкуренція між "міським" та "сільським" туризмом, поширена у рекреаційних районах України. На відміну від міста, де увага приділяється побудові підприємствами житлових будівель готельного типу, призначених для надання населенню

рекреаційних послуг, сільські господарі здають окремі кімнати у своїх оселях, що є прогресивною формою малої підприємницької діяльності, яка надає селянам основні доходи, сприяє підвищенню рівня зайнятості, а отже й добробуту членів громад.

1. Рутинський М.Й., Зінко Ю.В. Зелений туризм. – К.: Знання, 2008. – 271 с.

2. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. – К.: Музична Україна, 2002. – 256 с.

3. Туристичні ресурси України / Під ред. О.І. Лугової. – К.: Інститут туризму федерації профспілок України, 1996. – 352 с.

4. Dewailly J. M. Images of Heritage in Rural Regions // Tourism and Recreation in Rural Areas / Eds. R. Butler; C. M. Hall, J. Jenkins. – Chichester: Wiley, 1998. – P. 123 – 137.

5. Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality / Ed. S. Medlik. – London: Butterworth-Heinemann Ltd., 1993. – 430 p.

6. Murdoch J., Marsden T. Reconstituting Rurality: Class, Community and Power in the development Process. – London: U. C. L. Press, 1994. – 232 p.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2011

УДК 371.32:94(09)(043.3)

Віталій Мартинюк, викладач Кременецького обласного педагогічного інституту

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті, на основі аналізу праць відомих методистів другої половини ХІХ ст., досліджуються проблеми навчальних посібників з історії у початковій школі України в кінці ХІХ ст.

Ключові слова: навчальна література, початкова школа, методика навчання історії, історія вітчизняної початкової школи.

Літ. 15.

Постановка проблеми. Сучасне реформування шкільної історичної освіти актуалізує дослідження історії становлення і розвитку шкільних історичних навчальних предметів та практики відповідного підручникотворення. Шкільна історична освіта постійно знаходилася у стані перманентного реформування, що спричинений місцем відповідних предметів у навчальних програмах та їх значенням для формування свідомості учнів. Основним джерелом знань з предмета та основним засобом навчання був і досі залишається шкільний паперовий підручник.

Для правильного розуміння й розв'язання сучасних методичних проблем, що виникають у зв'язку з написанням підручників і посібників з

історії для молодших школярів, необхідний аналіз, узагальнення та творче осмислення й використання методичного досвіду, нагромадженого на українських землях за весь період розвитку шкільної історичної пропедевтики, зокрема й другої половини ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку історичної пропедевтики, методики навчання та підручникотворення стали предметом дослідження багатьох учених. Насамперед це стосується праць методистів-істориків К. Баханова, В. Бернадського, А. Булди, М. Васильєвої, Н. Ворожейкіної, Г. Герасимової, Л. Геллерштейна, І. Гіттіс, Т. Голубєвої, Є. Звягінцева, В. Карцова, П. Козіка, Я. Кулжинського, В. Мисана, Л. Пироженко,

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

О. Пометун., М. Рапаєвої, І. Сукневич, В. Уланова, Г. Фреймана та інших, які дають нам можливість ознайомитися з особливостями методики викладання пропедевтичних курсів та з особливостями відповідних навчальних книг на тому чи іншому етапі розвитку школи.

Метою нашої статті є висвітлення проблем розвитку методичних засад навчальної літератури з історії для вітчизняної початкової школи у другій половині ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХІХ ст. принесла із собою зміни в підручникотворенні, порівняно з попереднім часом. З 1860-х рр. починається діяльність ученого комітету при Міністерстві народної освіти, який розглядав і затверджував підручники історії для використання в шкільному навчанні. З цього часу починається період видання альтернативної навчальної літератури для середньої школи. Вибір підручника з числа схвалених ученим комітетом тепер залишався за педагогічною радою гімназії.

Навчальні посібники для початкової школи були досить різноманітні. Їх авторами стали люди різних професій; педагоги, публіцисти, письменники. Посібники, як правило, були добре ілюстровані, деякі з них представляли собою видання картин з російської історії з пояснювальним текстом (видання І. Кнебеля). Вважалося, що образотворчий матеріал спрощує і робить більш доступним основний виклад. З цих позицій використовувалися й вірші. Зображуючи події російської історії, автори підручників вдавалися до традиційної формули боротьби добра зі злом. Деякі видання цього часу містять карти та списки джерел, на яких заснований виклад (О. Нечволодов). Всі видання зображали минуле Росії в яскравих та урочистих тонах, використовуючи історичні сюжети у навчальних цілях.

У 50-х рр. для народних училищ рекомендувалася для використання “Коротка всесвітня історія в оповіданнях” М. Бертє та “Керівництво до початкового вивчення російської історії” М. Устрялова.

Щодо першої книги, то критичну рецензію на неї дав Д. Іловайський. Він наголошував на тому, що головний показник хорошого підручника з всесвітньої історії – це його відповідність сучасним на момент написання досягненням історичної науки. З дидактичної точки зору, книга повинна бути написана зрозумілою, образною мовою на основі відібраних історичних фактів. Підручник не повинен бути переобтяжений малозначущими фактами. Крім політичної історії

та військової у підручнику мають бути викладені події соціально-культурної історії, історія техніки і мистецтва [4]. Книга повинна характеризуватися “співрозмірністю і гармонією своїх частин”. Цікаві епізоди повинні доповнювати виклад матеріалу дрібним шрифтом, чи в кінці сторінки. Обов’язковою умовою є короткий географічний опис місцевості і намагання поєднати побутові риси народу з умовами його проживання.

Аналіз підручника М. Бертє показує, що ця книга відповідала більшості зазначених вимог до підручника історії. “Головна моя мета, писав автор у вступі, полягала в тому, щоб відповідно до потреб домашнього навчання і навчання в нижчих училищах, запропонувати дітям повний огляд всесвітньої історії в ясних, простих і цікавих, але коротких оповіданнях, з котрих кожний складав би окремих легкий урок” [6]. Аналіз тексту підручника дає змогу стверджувати, що автор досягнув цієї мети. Мова викладу легка і зрозуміла. Події, які він вибрав для ілюстрації історичних епох рельєфні і яскраві. Але побутова історія в книзі відображена мінімально.

М. Бертє у вступі до першого видання (1855 р.) зауважував, що він погоджується з ефективністю викладу навчального матеріалу для молодших школярів у біографічній формі. Але, говорив автор, “не завжди в характері і житті окремих особистостей відображався дух народу і часу”. Тому він висловив ідею, що найкращим способом компоновки навчального матеріалу буде зв’язний огляд історичних подій із врахуванням таких особливостей:

- матеріал потрібно викладати у послідовності опису особливостей життя у сім’ї, суспільстві, народі і державі;

- додаткові відомості з перебігу війн, діянь малозначущих державних діячів зайві у такому курсі;

- не можна приділяти багато місця для викладу історичних анекдотів чи фактично недоведених (“баснослівних”) історичних подій;

- мова викладу повинна бути простою, не можна використовувати абстрактні поняття, наукоподібні фрази [6].

М. Бертє до кожного уроку запропонував низку питань “про головні предмети уроку”. Відповіді на ці питання діти могли давати усні й письмові. Відповідно до змісту оповідань автор розмістив у кінці книги хронологічну таблицю і відповідні до розділів історичні карти.

Підручники М. Устрялова для середніх закладів та реальних училищ широко використовувалися до 60-х рр. ХІХ ст. “Керівництво до початкового вивчення Російської

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

історії” перевидавалося багато разів. Ми аналізуємо 11 видання 1859 р. Книга на 94 с. містила основний навчальний текст, до неї додавалися атлас, хронологічна таблиця, навчальна програма з методичними рекомендаціями рекомендаціями для вчителя та генеалогічна таблиця правителів (додаток Б).

Методика початкового навчання історії за підручником М. Устрялова передбачала необхідність “відбити в юному розумі позитивну ідею фактів, що складають епохи нашої вітчизни” [13]. Учитель не повинен був обмежуватися лише “механічним запам’ятовуванням учнями імен дат і місць під назвами генеалогія, хронологія і географія”. Такий спосіб навчання веде тільки до перевантаження пам’яті і не сприяє розвитку мислення. М. Устрялов наголошував, що краще, коли учень набагато менше знає імен і дат, але може співвіднести з ними певні ідеї і події. Механічне заучування формує відразу до предмета, а поєднання навчання і розвитку мислення сприяє позитивному ставленню до навчання.

У 1863 р. було видане “Скорочене керівництво до всесвітньої і російської історії. Курс молодшого віку” (32 видання у 1916 р.) Д. Іловайського. Ця книга була написана у стилі “легкого подиху”, дуже живою доступною мовою. Сам автор у вступі “Скороченого керівництва” зазначав, що посібник написаний для учнів 3 і 4 класів гімназій, а його скороченість означає значне зменшення кількості історичних фактів й імен відповідно до віку учнів. Основні вимоги до тексту цієї книги автор сформулював так: “виклад фактів повинен бути простим, ясним, але разом з тим досить зжати. Скорочене керівництво не повинно мати вигляд сухого переліку; висвітлюючи епохи і осіб корисно надавати певні подробиці, але помірно, оскільки підручник не є книгою для читання” [5, IX]. Оскільки хронологія є важливою складовою історичних знань, основні дати автор виклав на початку кожної глави. Щодо структури курсу, то Д. Іловайський включив в підручник і глави з російської історії, обгрунтовуючи це тим, що доцільно вивчати вітчизняну історію із середини “середньої історії всесвітньої”, а потім вивчення російської і всесвітньої історії здійснювати паралельно [5, XI]. Він зазначав, що в початковій історичній освіті не потрібно відокремлювати вітчизняну історію від всесвітньої.

Щодо ілюстрування підручників, то Д. Іловайський уважав, що не можна в навчальній книзі на перший план виводити ілюстрації, зсуюючи текст на другий план [4, 69]. Він зауважував, що в німецьких школах ілюстрування

книг для молодших школярів відбувається помірно. “Там розуміють, що головним знаряддям для освіти юнацтва завжди залишиться слово і що наочність повинна мати своє місце і значення” [4, 69].

На початку 60-х рр. для народних училищ міністерством рекомендувалися “Коротка Російська історія” М. Ушакова (СПб., 1862), “Розповіді з російської історії” С.Д. (СПб., 1862), “Читання з російської історії” та “Начало Русі” (пізніше ця книга отримала назву “Російська історія для грамотного люду і початкових училищ”) П. Щебальського (СПб., 1862), “Оповідання з російської історії” В. Водовозова (СПб., 1861) [2, 557].

До 60-х рр. ХІХ ст. майже в усіх навчальних закладах вивчали вітчизняну історію виключно за підручником М. Устрялова.

Поява в 1861 р. “Оповідань з російської історії” В. Водовозова [2] стала історико-методичною подією. Яскравою і простою мовою автор на основі історичної концепції С. Соловйова запропонував молодшим учням низку оповідань від Нестора до Івана ІІІ. Значну частину книги автор присвятив викладу билинного епосу (Володимир Ясне Сонечко, Дунай Іванович, Ставр Годинович, Ілля Муромець, Добриня Нікітич та ін.), який надовго запам’ятовувався дітям і формував у них засади патріотизму.

На початку 60-х рр. виник науково-експериментальний підхід до розробки шкільної навчальної літератури. Цю тезу підтверджує стаття в “Журнале народного просвещения” за 1863 р., в якій наголошувалося про необхідність, крім урахування наукових засад змісту підручника, враховувати дидактичні і методичні аспекти під час його написання. Для цього потрібно було залучати до роботи вчителів-практиків, створивши їм необхідні для творчої роботи умови. Як засіб допомоги рекомендувалося організувати і проводити з’їзди вчителів за фахом, на яких обговорювати ті складні питання підручникотворення, які можуть виникати у процесі роботи.

19 листопада 1864 р. було затверджено новий статут гімназій. Найважливішим положенням, що робило його справді ліберальним, стала відмова Міністерства народної освіти від монополії окремих підручників. Педагогічним радам гімназій статут надавав можливість самостійно вибирати підручник зі списку “схвалених” Ученим комітетом міністерства. Як результат, учителем дворянського інституту з Нижнього Новгороду М. Овсянниковим був написаний “Підручник всесвітньої історії в трьох концентричних,

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

приспосованих до розвитку учнів, курсах” [8]. “До правильного метода навчання прийдуть коли-небудь саме внаслідок цілої низки помилкових методів: тільки зневага до методу і відсутність його залишаться безплідними”, – так заявив про оригінальний метод викладу матеріалу автором рецензент Стасюлевич [8, 752]. Ця книжка стала першим вітчизняним досвідом підручникотворення для концентричного навчання історії.

У 1866 р. була видана книга С. Соловйова “Руський літопис для початкового читання” [12]. Ця книга витримала п’ять перевидань (5 вид. – 1900 р.) і використовувалася як посібник для початкового навчання історії. С. Соловйов у вступі до книги зауважував, що представив курс давньої вітчизняної історії до середини ХІІІ ст. із збереженням форми і духу історичного джерела – літопису. “Починаючи цю працю я керувався такими спонукальними мотивами: по-перше, я думав, що немає нічого доступніше для молодих читачів як проста, і разом з тим, жива оповідь наших давніх літописців про справи юного народу, що тільки-но починав своє суспільне життя; по-друге, я вважав корисним познайомити молодих читачів із самою важливою пам’яткою нашої давньої літератури” [12]. Книга була написана живою мовою з дотриманням літописного фактажу.

“Розповіді про старі часи на Русі” О. Петрушевського (1867 р.) давали можливість дітям ознайомитися в оповіданнях з періодом вітчизняної історії від найдавніших часів до Петра І. Особливістю цієї книги, крім ясної й образної мови, було те, що автор до більшості оповідань підібрав народні пісні і билини, які яскраво доповнювали навчальний матеріал. Книга була ілюстрована: у 4-му виданні (1873 р.) книга містила 16 ілюстрацій, у 8-му виданні (1888 р.) – 24 ілюстрації [10].

Методичною подією 1868 р. стало видання навчального атласу з російської історії для середніх і нижчих навчальних закладів А. Добрякова [14]. Цей атлас складався з п’яти детальних історичних карт і планів Києва (у Х ст.), Новгороду (в XV ст.) і Москви (у XVII ст.). До карт додавалися дві таблиці: хронологічна і генеалогічна.

У 1868 р. видано “Оповідання і біографічні нариси з російської історії” О. Шуфа [15]. Автор у вступі зазначає, що у початковій школі історію потрібно викладати біографічно й епізодично. Перші 44 сторінки підручника написані саме за таким принципом. Але далі (44 – 129) автор викладає систематичний курс історії від Івана Грозного до Олександра І. Викладення

законотворчих проблем чи змісту реформ Петра І не зовсім відповідають початковому навчанню. Оскільки, на думку німецьких педагогів, на яких посилається О. Шуф, початковий курс повинен впливати виключно на пам’ять, почуття і уяву, а вищий – на пам’ять, розум і фантазію, то й групування матеріалу повинно відповідати цим принципам. Автор, переобтяживши книгу навчальним матеріалом тим самим “вивів” її за межі початкового навчання. Даний підручник не спрямовує навчання в бік патріотичного виховання, розповідь про долю царевича Олексія формує негативне ставлення до Петра І. Тим самим книга виходила за ті виховні межі, які встановлювало Міністерство народної освіти для початкової історичної освіти і саме тому в офіційних рецензіях підручник критикувався.

“Історія Росії в оповіданнях для дітей М. Вольфа” [3] відрізнялася від аналогічних видань значним обсягом (52) рисунків, легкою і ясною мовою викладу навчального матеріалу, але була значною за обсягом (376 с.). Тому це видання могло використовуватися переважно як книга для читання.

У 1868 р. вийшла “Російська історія для народних училищ” В. Новаковського [7]. Ця невелика брошура структурно поділялася на глави, а глави – на параграфи. Зміст охоплював глави: початок Русі, хрещення Русі, удільні уособиці, монгольське іго, самозванці, Петро Великий, Олександр Благословенний, Олександр ІІ. Як зазначалося в рецензії на цю книгу, посібник крім простої мови не мав більше ніяких характерних ознак, що необхідні для підручника такого типу [7]. Аналізована книга відрізнялася від інших ще й тим, що автор оминув оповідання про відомих святих і текст посібника не ув’язувався з матеріалом Закону Божого. Згадуванням автором питань внутрішньої політики та законотворення вважалося складним для засвоєння сільськими дітьми.

У 1871 р. видано підручник І. Беллярмінова “Елементарний курс всесвітньої і російської історії” (останнє 32 перевидання у 1916 р.) [1]. Автор книги, письменник-педагог, отримав освіту в Саратовській духовній семінарії, в головному педагогічному інституті і закінчив курс у Петербурзькому університеті на історико-філологічному факультеті. Викладав педагогіку в петербурзькому історико-філологічному інституті і в Павлівському інституті; історію в петербурзьких гімназіях. Із 1869 до 1908 р. був членом ученого комітету Міністерства народної освіти.

Зміст підручника був фрагментарний, теми не

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

зв'язувалися одна з одною. Разом з тим, з точки зору методичного апарату цей підручник був кроком вперед. Автор намагався пристосувати його до віку учнів, забезпечивши ілюстраціями, досить великим шрифтом, в якому виділялися поняття, імена та дати. Дрібним шрифтом було надруковано додатковий та довідковий матеріал. В кінці підручника давалася таблиця з обов'язковими для 3 – 4 класів датами [1]. Четверте видання книги І. Беллярминов доповнив достатньою кількістю ілюстрацій.

На кінець 70-х рр. методисти визначали шкільний підручник історії як засіб для підготовки до уроків і для повторення вивченого матеріалу. Але більшість авторів не була знайома з умовами методично грамотного укладання підручників. Як зазначав Я. Гуревич, “у нас навіть найбільш поширені і за оцінкою вчителів найкращі підручники страждають зазвичай відсутністю єдності мети, за змістом і за викладом матеріалу вони є чи то самоучителями, чи то посібниками для вчителя й учня” [11, 578]. У навчальній літературі 60 – 70-х рр. переважали підручники самоучительного типу з картинним, за виразом Я. Михайловського, викладом подій, щоб сильніше впливати на почуття і уяву учнів.

Я. Гуревич зазначав, що та обставина, що багаторазове читання підручника є обов'язковим для учня, знищує в очах дитини всю цікавість і форми, і змісту підручника. Таким викладом матеріалу автор нав'язує учням не тільки свої слова, фрази, а й думки, і навіть почуття, що протирічить самим педагогічним підходам до навчання.

Зміст навчального матеріалу підручника повинен укладатися з позицій ставленнєвої нейтральності автора до описуваних подій. За формою підручник повинен відрізнятися можливою стислістю, більше схожою до конспекту, так, щоб матеріал уроку складав ту суму знань, яка залишається в голові учня після уроку.

Вимога до незначного обсягу підручника спричинена необхідністю враховувати сили учня і час на опрацювання тексту уроку [11, 578].

Новий міністр народної освіти (з 1882 р.) Іван Делянов, наполіг на введенні в 1890 р. нового навчального плану для гімназій. Плану, який принципово змінював вивчення російської історії в середній школі. Перш, від самого початку російської середньої школи, вітчизняна історія викладалася в ній за лінійним принципом: від Рюрика в молодшому класі до сучасності – у старшому. Відтепер (з 1890 р.) планувалося концентричне вивчення російської історії. Курс

історії “від сих до сих” гімназисти тепер проходили тричі, по трьох концентрах (елементарному в 3-му класі, систематичному в 4 – 6-х і повторювально-узагальнюючому в 7-му). Це стимулювало появу нової серії підручників.

Прорив тут здійснив Мойсей Острогорський, який в 1891 р. здав до друку свій “Підручник російської історії. Елементарний курс”. Випускник юридичного факультету Петербурзького університету (1875) ще в студентські роки склав непогані “Хронології” російської та всесвітньої історії. Написаний простою зрозумілою мовою цей посібник вперше за всю історію російських підручників історії був відмінно ілюстрований. Добру половину підручника займали малюнки і картини [9].

Як зазначали сучасники, сила цього підручника була в наочності. В кінці книги містилися питання для повторення і для аналізу, порівняння і співставлення. Автор намагався питаннями формувати у дітей уміння робити висновки, аналізувати події й оцінювати історичні персоналії.

Висновки. Отже, на формувальному етапі розвитку методики навчання історії в початковій школі (друга половина ХІХ ст.) були формалізовані методичні засади відповідної навчальної літератури. Починаючи роботу над підручником автор мав дотримуватися таких основних принципів:

- викладати факти, не застосовуючи судження і голі узагальнення;
- обмежившись незначною кількістю видатних подій і постатей висвітлювати їх максимально рельєфно;
- вести розповідь коротко і лаконічно, але не вдаючись до “сухих переліків” подій;
- доповнити виклад матеріалу наочностями – малюнками і географічними картами;
- фактаж підручника повинен пробуджувати мислення, формувати інтерес до історії рідної землі і любов до сучасної батьківщини.

Підручник повинен був містити запитання і завдання для повторення, аналізу, порівняння і співставлення.

1. Беллярминов И. *Элементарный курс всеобщей и русской истории. Выпуск 1 до XV века включительно* / И. Беллярминов. – Изд. 27-е. – СПб.: Тип. Балашева, 1899. – 364 с. (останнє 33 перевидання у 1905 р.).

2. Водовозов В. *Рассказы из русской истории. Вып. 1* / В. Водовозов. – СПб.: Тип. И. Огрызко, 1861. – V, 184 с.

3. Вольф М.О. *История России в рассказах для детей с 52 политипажамми по рисункам*

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

- Б. Оппенгейма. – Изд. 3-е перед. – М.: Изд. Вольфа, 1868. – 376 с.
4. Иловайский Д. Несколько замечаний о программе исторического курса / Д.И. Иловайского мелкие сочинения, статьи и письма (1857 – 1887). – М.: Тип. Волчанинова, 1888. – С. 61 – 69.
5. Иловайский Д.И. Сокращенное руководство ко всеобщей и русской истории. Курс младшего возраста / Дмитрий Иванович Иловайский. – М.: Тип. Грачева, 1869. – 370 с.
6. Краткая всеобщая история в простых рассказах. Сост. Н. Берте. – 7-е изд. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1860. – I, 268 с.
7. Новаковский В. Русская история для народных училищ / В. Новаковский. – СПб.: 1868. – 31 с.
8. Овсянников Н. Всеобщая история. Учебник всемирной истории в трех концентрических, приспособленных к развитию учащихся курсах. Опыт приложения педагогики к преподаванию истории / Николай Овсянников. – Изд. 2-е. – СПб.: Изд. Исакова, 1869. – 452 с.
9. Острогорский М. Учебник русской истории с рисунками, картами, таблицами и вопросами для повторения: Элементарный курс / Моисей Острогорский. – 28 изд. – Петроград: Тип. Тренке и Фюсно, 1916. – 176 с.
10. Петрушевский А. Рассказы про старое время на Руси. От начала Русской земли до Петра Великого / А. Петрушевский. – Изд. 8-е. – М.: Тип. Е.Г. Потапова, 1888. – 360 с.
11. Систематический обзор русской народно-учебной литературы. Составлен по поручению Комитета грамотности... / Под ред. Я.Т. Михайловского. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1878. – 743 с.
12. Соловьев С. Русская летопись для первоначального чтения. – М.: Общество распространения полезных книг, 1866. – 2, 266 с. (5 изд. – 1900 г.).
13. Устрялов Н.Г. Руководство к первоначальному изучению Русской истории / Соч. Н. Устрялова, признанное Министерством народного просвещения учебной книгой для уездных училищ / Николай Герасимович Устрялов. – Изд. 4-е. – СПб.: Тип. Экспедиции заготовления гос. бумаг, 1845. – 120 с.
14. Учебный атлас по русской истории для средних и низших учебных заведений: Сост. А.В. Добряков. – СПб., 1868. – 5 с.
15. Шуф А.К. Рассказы и биографические очерки из русской истории. Учебник для младшего возраста / Александр Карлович Шуф. – М.: Салаевы, 1868. – X, 129, V с.; Изд. 6-е. – 1883. – X, 173, V с.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2011

Джерела мудрості

“Відповідаючи позитивно на заклик Господа, ми зможемо осягнути щастя – мету нашого життєвого пошуку. У баченні Христа наше прагнення щастя збагачується святістю і героїчною любов’ю”.

*Влади́ка Юліан
Єпарх Самбірсько-Дрогобицький*

У даній публікації використано матеріал з Календар класного керівника на 2007–2008 навчальний рік / Упор. Ю. Кишакевич. – Дрогобич: Коло. – 2006. – 253 с.
Антологія афоризмів / Упор. Л.П. Олексієнко. – Д.: “Видавництво Сталкер”, 2004. – 704 с.
Енциклопедія афоризмів: В мире мудрых мыслей / Э. Борохов. – ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 665, [7] с.